

## Cəlil Məmmədquluzadə və müasirləri

**Pərvanə Məmmədova**

*Azərbaycan Dillər Universiteti*

**E-mail:** prvnmmmdv94@gmail.com

**Rəyçilər:** filol.ü.f.d., dos. V.S. Kazımova,  
filol.f.d. dos. F.N. Abdurəhmanova

**Açar sözlər:** müasiri, satirik, silahdaş, mətbuat, “Molla Nəsrəddin”

**Ключевые слова:** современный, сатирический, ассоциировать, пресс, “Молла Насреддин”

**Key words:** instructor, satirical, fellow, texture, “Molla Nasreddin”

Cəlil Məmmədquluzadənin Tiflisdə başlayan və səmərəli şəkildə davam edən ədəbi fəaliyyətində Məhəmməd ağa Şaxtaxtlı 1903-1905-ci illərdə Tiflisdə nəşr olunan “Şərqi-Rus” qəzetinin redaktoru idi. Cəlil Məmmədquluzadənin bir yazıçı və jurnalist kimi yetişməsində bu qəzet və M. Şaxtaxtlının böyük rolu olmuşdur. Mirzə Cəlil yazır: “Min doqquz yüz üçüncü ildə xəstə övrətimi Tiflisə gətirib burada “Şərqi-Rus” sahibi Məhəmməd ağa Şaxtaxtlıya rast gəldim. Məhəmməd ağa küçədə mənə rast gəldi və apardı “Anunna” yeməxanasına. Orada məndən soruşdu ki, yazıdan-pozudan nəyin var? Mən cibimdən Novruzəlinin poçt qutusuna kağız salmaq hekayəsini çıxartdım, verdim Məhəmməd ağaya. Ədibi-möhtərəmimiz hekayəni oxuya-oxuya elə şiddətlə gülürdü ki, qonşular bizə tərəf baxmağa başladılar. Buradan Məhəmməd ağa məni zorla apardı düşdüyüm “Qafqaz” mehmanxanasına və zorla mənin yatacağımı və şeylərimi qoydu faytona, məni apardı evinə ki, gərək qalam, onun qəzetəsi üçün hekayə yazan olam. Mən qaldım” [4, s. 267]. Bundan sonra Cəlil Məmmədquluzadənin “Şərqi-Rus” qəzeti ilə əməkdaşlığa başlamış, geniş dünyagörüşlü və təcrübəli publisist M.Şaxtaxtlının yanında əsl “qəzetçilik məktəbi” keçmişdir. “Şərqi-Rus” demokratik dünyagörüşlü qələm sahiblərini, məxsusi olaraq Cəlil Məmmədquluzadəni, Ömər Faiq Nemanzadəni, Mirzə Ələkbər Sabiri, Abbas Səhhəti, Firidun bəy Köçərini ətrafına cəmləmək üçün dövrün yeni jurnalist nəslini yetişdirdi, “Molla Nəsrəddin”in inkişafına müəyyən hazırlıq işləri gördü. C.Məmmədquluzadə və onun müasiri olan publisistlərin “Şərqi-Rus”da ən çox bəyəndikləri xüsusiyyət qəzetin müstəqil, demokratik yol tutmağa çalışması idi. “Şərqi-Rus” qəzeti bağlandıqdan sonra C.Məmmədquluzadə Ö.F.Nemanzadə və maarifpərvər tacir M.Ə.Bağırovla birlikdə qəzetin mətbəəsini alıb, ona “Qeyrət” adı verdi. Xalqımızı bürüyən cəhalət və ətalət satiranın acı gülüşü ilə tənqid edib, xalqı ayıldırıb, yolunu tərəqqiyə doğru istiqamətləndirmək üçün yeni üsullu mətbuat orqanına ehtiyac vardı. 1906-cı il martın 4-də “Molla Nəsrəddin”in çap olunması üçün Mirzə Cəlilə Tiflis qubernator dəftərxanası tərəfindən şəhadətnamə verilir. Bu şəhadətnamədə jurnalın proqramı belə təqdim olunur: 1. Məqalələr; 2. Kəskin tənqidlər; 3. Felyetonlar; 4. Məzhəki şeirlər; 5. Məzəli teleqramlar; 6. Satirik hekayələr; 7. Lətifələr; 8. Poçt qutusu; 9. Məzhəki elanlar; 10. Xüsusi elanlar; 11. Karikatura və illüstrasiyalar.

Bu proqrama uyğun olaraq Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nemanzadə jurnalın ilk sayını çapa hazırlayırlar. “Molla Nəsrəddin”in nəşrində Cəlil Məmmədquluzadənin ən yaxın köməkçisi Ömər Faiq Nemanzadə ona silahdaşlıq edir. Bu barədə Mirzə Cəlil öz xatirələrində yazır: “Yoldaşım Ömər Faiq Nemanzadəni mən birinci dəfə “Şərqi-Rus” qəzeti idarəsində

gördüm, onunla üns tutdum. “Şərqi-Rus” qəzeti mənim üçün iki babətdən xoş, qiymətli yadigar oldu. Birinci tərəfi budur ki, möhtərəm ədibimiz Məhəmməd ağa Şaxtaxlı məni öz qəzetinin idarəsinə cəlb etməklə məni qəzet dünyasına daxil etdi. İkinci tərəfi odur ki, onun varlığı ilə, onun yoldaşlığı ilə “Molla Nəsrəddin” məcmuəsini bina etdim, daha doğrusu, bina etdik” [15, s. 89].

1872-ci ildə Gürcüstanda anadan olan Ömər Faiq Nemanzadə 1891-ci ildə İstanbulda “Darüş-Şəfəq” məktəbini bitirmişdir. Bu məktəbdə şəriət dərsləri ilə yanaşı, tarix, fizika, kimya və digər fənlər də tədris olunurdu. Məktəb, əsasən, dövlət qulluqçuları hazırlayırdı. Ömər Faiq məktəbi bitirdikdən sonra siyasi fəaliyyətlə məşğul olur. Siyasi təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün vətənə qayıdır və 1894-cü ildə Şamaxıda müəllim işləyir. “Şərqi-Rus”un nəşrindən sonra Tiflisə gəlir və burada qəzetçilik fəaliyyətinə başlayır. “Şərqi-Rus” bağlandıqdan sonra Mirzə Cəlillə bərabər “Qeyrət” mətbəəsini alıb birlikdə işlədirlər. Mətbəənin rəsmi müdiri Ömər Faiq Nemanzadə idi. Dövrünün ən məşhur jurnalı “Molla Nəsrəddin” də bu mətbəədə çap olunmuşdur. “Molla Nəsrəddin”də dərc olunan karikaturaların, şəkillərin bir çoxunun mövzunu Ömər Faiq Nemanzadə vermiş, lüğətlərin, mətnlərin, tapmacaların xeyli hissəsini Mirzə Cəlillə birlikdə hazırlamış, “Molla Nəsrəddin”, “Mozalan”, “Lağlağı” və s. hər iki ədibin istifadə etdiyi məşhur imzalar idi.

Jurnal nəşr olunan illərdə onun bağlanması üçün müxtəlif vasitələrə, ölümə təhdidə belə əl atılmışdı. Hətta “Molla Nəsrəddin”in əsas üzvü olan Ömər Faiq Nemanzadə 9 gün həbsdə saxlanmış, 1908-ci ildə Mirzə Cəlilin öldürülməsi barədə şayiələr yayılmışdır.

Mirzə Cəlil jurnalın ətrafına dövrün ən görkəmli ədəbiyyat və sənət adamlarını yığa bilmişdir. Jurnalda dramaturq Ə.Haqqverdiyev, publisist Ö.F.Nemanzadə, nasir M.S.Ordubadı, bəstəkar Ü.Hacıbəyov, şairlərdən M.Ə.Sabir, Ə.Qəmküsar, Ə.Nəzmi və başqaları çıxış edirdilər. Bununla onlar milli ədəbiyyat və jurnalistika sahəsində mübariz molla-nəsrəddinçilər məktəbini, ədəbiyyatda isə tənqidi realizm cərəyanını formalaşdırırdılar. Satirik şair və yazıçıların, dövrün görkəmli qələm əhlinin yaradıcılıq ocağına çevrilən “Molla Nəsrəddin” tək Mirzə Cəlilin zəhmətinin bəhrəsi deyildi. Ədibin özü bu məsələyə münasibət bildirərək yazırdı ki: “Molla Nəsrəddin” tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil. “Molla Nəsrəddin” bir neçə mənim əziz yoldaşlarımla qələmlərinin əsərinin məcmuəsidir ki, mən də onların ancaq ağsaqqal yoldaşıyam” [2]. Həmçinin bu jurnal Mirzə Ələkbər Sabir kimi şairin parlaması üçün bir vəsilə oldu. “Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbi” deyəndə nasir və publisist kimi Mirzə Cəlil yada düşürsə, şeirdə Sabir yada düşür.

Azərbaycanın ictimai-mədəni fikir tarixində xüsusi yeri olan, Sabir təxəllüsü ilə tanınan Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə 1862-ci il mayın 31-də Şamaxıda doğulmuşdur. Sabirin “Hophopnamə” adı ilə tanınan şeirlər kitabı realist ədəbiyyatın dəyərli nümunəsi, milli bədii fikrin böyük abidəsi sayılır. Sabir xalqın oyanışında mətbuatın xüsusi rolu olduğunu bildiyi 1903-cü ildə Tiflisdə “Şərqi-Rus” qəzeti nəşrə başlayarkən şair bu mütərəqqi addımı alqışladı. “Şərqi-Rus”da çap etdirdiyi şeirdə cəmiyyətin inkişafında mətbuatın əhəmiyyətini böyüklüyünü vurğulayaraq və xalqın tərəqqisi yolunda jurnala uzunmüddətli, səmərəli fəaliyyət arzulamışdı. Daha sonra “Molla Nəsrəddin” jurnalı fəaliyyətə başladı. Sabirin fikir və duyğularının formalaşmasında “Molla Nəsrəddin” jurnalı əhəmiyyətli rol oynadı. Sabirin “Molla Nəsrəddin”də iştirakı jurnal üçün mühüm, sevindirici hadisə idi. Cəlil Məmmədquluzadə çap etməyə başladığı jurnalın ideya və üslubuna uyğun bir şair tapa bilmirdi. Bu səbəbdən ilk nömrələrdəki şeirləri özü yazmalı olurdu. Sabirin simasında isə o, axtardığı “Molla Nəsrəddin” şairini, qələm və məslək dostunu tapır. M.Ə.Sabir “Molla Nəsrəddin”i öz arzularına müvafiq həqiqi bir xalq jurnalı kimi dəyərləndirərək onun ən

sevimli şairi, ən fəal müəlliflərindən biri oldu. Bu zamandan etibarən Cəlil Məmmədquluzadə ilə Sabir arasında qırılmaz dostluq münasibətləri yarandı. Hər iki sənətkar əməkçi xalqın qanını soran zalım ağalara, yaltaq ruhanilərə, satqın ziyalılara sarsıdıcı zərbələr vururdu. Bütün bunların nəticəsi olaraq Sabir özünə çoxlu dost qazandığı kimi, düşmən də qazanmışdı. Şair satira qəhrəmanlarının, tənqid hədəfinə çevirdiyi ictimai tiplərin tənə və təzyiqindən qorunmaq üçün şeirlərini müxtəlif gizli imzalarla çap etdirirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, Sabir mübarizə əzmindən və amalından dönmədi. Fəaliyyət və mübarizə meydanını həm forma, həm məzmun, həm də miqyasca genişləndirdi. Müxtəlif mövzuda qələmə aldığı şeirlərini “Hophop”, “Güləyən”, “Ağlar güləyən”, “Əbünəs Şeybani”, “Çayda çapan”, “Qabaqda gedən zəncirli”, “Məczub”, “Yetim qızcığ”, “Boynuburuq” imzaları ilə çap etdirib məşhurlaşmışdır ki: “Molla Nəsrəddin” Sabirə yaraşırdı, Sabir də “Molla Nəsrəddin”ə. Bunlar bir-birinə bənzəyir və tamamlayırdı” [2].

Sabir hələ sağlığında bir şair kimi geniş şöhrət qazanmış, əsərləri cəmiyyətin bütün təbəqələri tərəfindən oxunmuş, dillər əzbəri olmuşdur. Buna baxmayaraq, həmin illərdə belə şairin yaradıcılığı mətbuatda geniş təhlil edilməmişdir. Şair haqqında vəfatından bir az əvvəl mətbuat səhifələrində sıx-sıx məqalə və xəbərlər çıxmışdır ki, bunlar da əsasən, xəstə şairə ianə toplamaq məqsədi daşımışdır. Həmin məqalələr çap olunandan sonra “Molla Nəsrəddin” jurnalında, “Kaspi” və “Nicat” qəzetlərində müxtəlif şəhərlərdən xəstə şairə ianə göndərən şəxslərin siyahısı verilmişdir. Üzeyir Hacıbəyov mətbuatda çıxış edərək Sabir xəstə olarkən şairə mütəmadi yardım göstərən xanımın adını açıqlayaraq mövcud cəmiyyətə öz etirazını bildirirdi: “Qoy ədəbiyyat tarixinə yazılsın ki, Sabir kimi şairi diriliyində təqdir edən bir kişi olmadısa da, bi nəfər arvad oldu ki, şairin iadəyi-səhhəti üçün, milyonçu kişilərə rəğmən, öz varından keçəcək qədər böyük bir əhəmiyyət göstərdi” [16, s. 27]. Bu Cəlil Məmmədquluzadənin fədakar xanımı Həmidə Cavanşir idi. Sabir xəstə olarkən məhz bu qadın onu öz vəsaiti hesabına Tiflisdə müalicə etdirmişdir.

Beləliklə, XX əsrin əvvəllərində ictimai idealların ədəbi-bədii düşüncədə inikası, ictimai-siyasi publisistikanın mətbuatda əks etdirilməsi ədəbiyyatda yeni bir mərhələ başlanğıcının əsasını qoyur. C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ö.Nəmanzadə və başqalarının yaradıcılığındakı yeni meyllər ədəbi fikri yeni bir mərhələyə hazırlamış, ədəbi-bədii düşüncənin təşəkkülü prosesində mühüm rol oynamışlar.

**Məqalənin aktuallığı.** Mirzə Cəlil və başqa molla-nəsrəddinçilərdən elmi əsərlər yazan C.Xəndan, H.Səmədzadə, Ə.Şərif, M.Ələkbərli, Mir Cəlal, M.Cəfərov, Ə.Nazim, Ə.Mirəhmədov, K.Talıbzadə, K.Məmmədov, M.Ağamirov, M.Məmmədov, B.Nəbiyev və başqa alimlərimiz Cəlil Məmmədquluzadənin müasirləri ilə qarşılıqlı əlaqələri barədə müəyyən fikir söyləmişlər.

**Məqalənin elmi yeniliyi.** Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə “Molla Nəsrəddin” jurnalının ərsəyə gəlməsində C.Məmmədquluzadə ilə yanaşı, onun müasirlərinin də əməyi konkret nümunələrlə göstərilir.

**Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi.** Məqalədən ali, orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, eləcə də tədqiqatçılar istifadə edə bilirlər.

## Ədəbiyyat

1. “Kommunist” qəzeti, 1936, 18 dekabr, № 291.
2. Anar. “C.Məmmədquluzadə ensiklopediyası”. Bakı: Şərq-Qərb, 2008.
3. Anar. “Dünya bir pəncərədir: Oçerklər, xatirələr”. «Anlamaq dərdi”. Bakı: Gənclik,

1986.

4. Həbibbəyli İ. Ə. "Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri". Bakı: Azərnəşr, 1997.
5. Məmmədquluzadə H.Ə. "Mirzə Cəlil haqqında xatirələrım". Bakı, 1967.
6. Vəliyev A.A. "Azərbaycan mətbuatı tarixi (1875-1920)". Bakı: Elm və təhsil, 2009.
7. Zamanov A.M. "Sabir və müasirləri". Bakı: Azərnəşr, 1973.

**П. Мамедова**

### **Джалил Мамедгулузаде и его современники**

#### **Резюме**

Наши ученые выразили свое мнение о взаимоотношениях Джагилия Мамедгулузаде и его современников. Джагилия Мамедгулузаде стал настоящей "газетной школой" возле широкомасштабного и опытного публициста М.Шахтакли. О.Ф.Немензаде сотрудничает с Джагилиом Мамедгулузаде в публикации "Молла Насреддин". Мирза Джагилил смог собрать самых известных литературных и художественных деятелей вокруг Журнала. М.А.Сабир стал одним из его самых любимых поэтов, одним из самых активных авторов, оценивающим "Молла Насреддин"а как настоящий народный журнал в соответствии с его пожеланиями.

**P. Mammadova**

### **Jalil Mammadguluzadeh and his contemporaries**

#### **Summary**

Our scholars have expressed their opinion on the relationship between Jalil Mammadguluzadeh and his contemporaries. Jalil Mammadguluzadeh has become a true "newspaper school" near a wide-ranging and experienced M. Shahtaxtli. O.F.Nemenzadeh cooperates with Jalil Mammadguluzadeh in the publication of "Molla Nasreddin". Mirza Jalil was able to collect the most prominent literary and art figures around the magazine. M.A.Sabir became one of his most beloved poets, one of the most active authors, evaluating "Molla Nasreddin" as a true folk magazine according to his wishes.

**Redaksiyaya daxil olub: 11.12.2018**